

آیا آیه «ومن عنده علم الكتاب» در باره امام علي (ع) نازل شده ؟

سؤال کننده : فرهاد.ف

طرح سؤال :

جایگاه و مرجعیت علمی اهل بیت علیهم السلام ، به ویژه امیر المؤمنین علیه السلام در قرآن و سنت از مسائلی است که از دیر باز در میان مذاهب اسلامی مطرح بوده و همواره در عرض مرجعیت دینی ، و سیاسی قرار مورد بحث قرار گرفته است .

حال این پرسش به وجود می آید که همان گونه که پیشوای وزعامت سیاسی و دینی امیر المومنین علیه السلام در کتاب و سنت تصریح گردیده است ، آیا جایگاه و شخصیت علمی امیرالمومنین علیه السلام نیز در قرآن بیان شده است ؟

و آیا آیه ای «قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» در صدد بیان مرجعیت علمی امیر المومنین علیه السلام است ؟

نوشته حاضر به دنبال دریافت پاسخ سؤال مزبور بوده تا با بررسی تطبیقی آیه مزبور از نظر مفسرین فریقین مسأله را مورد تحلیل و بررسی قرار داده و جواب کامل پرسش را به دست بی آوریم . ازین رو ضروری است که این مسأله را از دو دیدگاه بررسی کنیم .

پاسخ:

الف: دید گاه شیعه

از نظر شیعه ، اهل بیت علیهم السلام و در رأس آن ها امیرالمؤمنین علیه السلام از موقعیت و جایگاه رفیع علمی و دانش الهی بر خوردار بوده به گونه ای که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در بیان مرجعیت اهل بیت علیهم السلام فرمودند: «إني تارك فيكم ما إن تمسكتم به لن تضلوا كتاب الله وعترتي» و در باره جایگاه علمی امیر المومنین علیه السلام تعبیر به در ب شهر علم نموده و فرمود ند : « أنا مدينة العلم وعلي بابها فمن أراد المدينة فليأت الباب» . من شهر علم هستم و علی علیه السلام در ب آن کسی

که بخواهد وارد شهر گردد از درب آن وارد گردد . بدیهی است که این دانش و آگاهی عادی و معمولی نیست که مسبوق به خطا و لغزش باشد ؛ بلکه این معرفت و شناخت الهی است که خداوند برای هدایت وزعامت انسان آن راعنایت نموده است .

لذا نظر دانشوران شیعه بر این است که « **من عنده علم الكتاب** » از آیات مکی است و منظور « از » کتاب « در این آیه قرآن کریم بوده و مصداق واقعی این آیه امیرالمومنین علیه السلام می باشد .

و نیز روایاتی متعدد و صحیح السندی در منابع فرقی وجود دارد که « **من عنده علم الكتاب** » را به امیرالمؤمنین علیه السلام تفسیر نموده است ، که اینک به برخی از آن ها اشاره می گردد .

بررسی روایات :

علی بن ابراهیم قمی با سند صحیح از امام صادق علیه السلام نقل می کند :

حدثني أبي عن ابن أبي عمير عن ابن أذينة عن أبي عبد الله عليه السلام قال : الذي عنده علم الكتاب هو أمير المؤمنين عليه السلام .

تفسیر القمی ، ج 1 ، ص 367 .

امام صادق علیه السلام فرمود :

آن کسی که علم کتاب در نزد او است ، امیرالمؤمنین علیه السلام می باشد .

محمد بن حسن صفار در بصائرالدرجات با سند صحیح از امام باقر علیه السلام نقل می کند به این که مصداق این آیه ما اهل بیت هستیم که اول و افضل و بهترین ما بعد از پیامبر صلی الله علیه وآله علی علیه السلام می باشد . در این باره می نویسد :

حدثنا محمد بن الحسين و يعقوب بن يزيد عن ابن أبي عمير عن برید بن معاوية قال قلت لأبي جعفر عليه السلام قل كفي بالله شهيدا بيني و بينكم و من عنده علم الكتاب قال إيانا عني و علي أو لنا و أفضلن و خيرنا بعد النبي صلي الله عليه وآله .

بصائرالدرجات ، ص 236 .

برید بن معاویه گفته است : به امام باقر علیه السلام عرض کردیم : آیه ای « بگو خدا و کسی که علم کتاب نزد اوست ، برای گواهی میان من و شما کافی است » را عرض کردم ، فرمود : مقصود ما اهل بیت هستیم و علی بعد از پیغمبر صلی الله علیه و آله اول ما و افضل ما و بهتر ما خاندان است .

شیخ صدوق در کتاب امالی با سند صحیح از پیامبر صلی علیه و آله نقل می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند :

حدثنا محمد بن موسى بن المتوكل قال : حدثنا محمد بن يحيى العطار ، قال : حدثنا أحمد بن محمد بن عيسى ، عن القاسم بن يحيى ، عن جده الحسن بن راشد ، عن عمرو بن مغلس ، عن خلف ، عن عطية العوفي ، عن أبي سعيد الخدري ، قال : سألت رسول الله صلى الله عليه وآله عن قول الله : قال الذي عنده علم من الكتاب . قال : ذاك وصي أخي سليمان بن داود . فقلت له : يا رسول الله ، فقول الله عز وجل : فل كفي بالله شهيدا بيني وبينكم ومن عنده علم الكتاب ، قال : ذاك أخي علي بن أبي طالب .

الأمالى ، الشيخ الصدوق ، ص 659 .

ابى سعيد خدرى گفته است : از رسول خدا راجع به آیه « **ومن عنده علم الكتاب** » سؤال کردم ، فرمود : کسی که علمی از کتاب در نزد او است آن کس وصی و برادرى سليمان بن داود است . گفتم یا رسول الله در گفتار دیگری خداوند عز و جل : « **بگو بس است به خدا گواه میان من و شما و کسی که نزد او است علم کتاب** » فرمودند : آن کس برادرى علي بن ابى طالب است .

البته در این باره روایات زیادی وجود دارد که ما به همین چند روایت بسنده می کنیم .

نتیجه :

روایاتی که مفسرین شیعه راجع به مصداق « **من عنده علم الكتاب** » ذکر کرده اند از نظر سند صحیح و از نظر دلالت قطعی است ؛ بنابر این به این نتیجه می رسیم که آیه مزبور ، در صدد بیان جایگاه و موقعیت علمی رفیع امیر المومنین علیه السلام بوده و تا بع اراده و مشیت الهی می داند .

ب: دیدگاه اهل سنت

مرجعیت علمی اهل بیت علیهم السلام ؛ به ویژه امیر المؤمنین علیه السلام در میان مذاهب اهل سنت ، پوشیده و مخفی نبوده و مورد اعتراف و قبول بزرگان اهل سنت قرار گرفته و روی کرد غالب مفسرین و علما اهل سنت ، در تفسیر آیه « **من عنده علم الكتاب** » امیر المومنین علیه السلام بوده ، و روایاتی متعددی را در ذیل این آیه متذکر می شوند که مصداق واقعی آیه ای مزبور را امیر المومنین علیه السلام می داند .

اگر چه در بین مفسرین اهل سنت روی کرد متفاوتی دیگری در تفسیر و مصداق این آیه وجود دارد که به موجب آن رویکرد برخی مصداق این آیه را عبد الله بن سلام و برخی جبرائیل و برخی سلمان فارسی را می دانند اما این رویکرد ها هیچ کدام از دلیل محکم و قطعی بر خوردار نیست و روایاتی که برای تأیید این رویکرد اراء گردیده یا مشکل دلالی دارد و یا مشکل سندی . مفسرین اهل سنت که آیه را به امیر المومنین علیه السلام به عنوان مصداق واقعی تفسیر نموده اند و به روایات متعددی تمسک نموده اند که برای روشن شدن بحث به بعضی از آن روایات اشاره می کنم .

بررسی روایات اهل سنت :

ثعلبی در این که منظور از « **من عنده علم الكتاب** » کیست روایتی را از ابی جعفر علیه السلام ذکر می کند که منظور از این آیه امیر المومنین علیه السلام می باشد ، در این باره می نویسد :

ابن عطاء قال : كنت جالسا مع أبي جعفر في المسجد فرأيت ابن عبد الله بن سلام جالسا في ناحية فقلت

لأبي جعفر : زعموا أن الذي عنده علم الكتاب عبد الله بن سلام . فقال : إنما ذلك علي بن أبي طالب عليه السلام عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ .

از ابی جعفر علیه السلام در باره آیه سوال گردید که « **من عنده علم الكتاب** » در این آیه عبدالله ابن سلام است ؟ امام باقر علیه السلام فرمودند : نه خیر ، کسی که علم کتاب در نزد او است علی علیه السلام می باشد .

تفسیر الثعلبی ، ج 5 ، ص 303 .

حاکم حسکانی در شواهد التنزیل نیز چندین روایت را نقل می کند که مراد از کسی که علم کتاب در نزد او است ، حضرت علی علیه السلام می باشد . حال به برخی از این روایت اشاره می گردد .

حاکم از طریق ابن عباس و محمد حنفیه روایتی را نقل می کند به این که آیه ای مزبور « من عنده علم الكتاب » در باره امیر المومنین علیه السلام نازل شده و در این باره می نویسد :

عن ابن عباس في قوله تعالى : « ومن عنده علم الكتاب » قال هو علي بن علي طالب . عن ابن الحنفية في قوله تعالى : « ومن عنده علم الكتاب » قال : هو علي بن أبي طالب .

از ابن عباس و ابن حنفیه راجع به آیه مزبور سوال شد گفت : کسی که علم کتاب در نزد او است علی بن علیه السلام می باشد .

عن أبي عبد الله عليه السلام: «أنَّ المراد بمن عنده علم الكتاب علي بن أبي طالب و أئمة الهدى عليهم السلام»

امام صادق علیه السلام فرمود : مراد از « من عنده علم الكتاب » علی ابن ابی طالب و ائمه هدی علم السلام است .

روي برید بن معاویة عن أبي عبد الله عليه السلام أنه قال : « إيانا عني ، و علي أولنا ، و أفضلنا ، و خيرنا بعد النبي صَلَّى اللهُ عليه و آله و سلم »

برید بن معاویة از امام صادق علیه السلام نقل می کند که : منظور از این آیه ما اهل بیت هستیم که اول و افضل ما بعد از پیامبر ، امیرالمومنین علیه السلام می باشد .

و در ادامه می نویسد :

و يؤيد ذلك ما روي عن الشعبي أنه قال : ما أحد أعلم بكتاب الله بعد النبي من علي بن أبي طالب عليه السلام .

موبد این مطلب روایتی شعبی است که فرمود : هیچ کس دانا تر از علی علیه السلام به کتاب خدا بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله نیست .

سليمان قندوزي از سعيد خدري در تفسير آيه « **من عنده علم الكتاب** » روايتي را نقل مي کند که مراد ازین آيه علي عليه السلام بوده وي در این باره مي نويسد :

عن عطية العوفي عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال : سألت رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم عن هذه الآية « الذين عنده علم من الكتاب » قال : ذاك أخي سليمان بن داود عليهما السلام . وسألته عن قوله الله عز وجل « قل كفي بالله شهيدا بيني وبينكم ومن عنده علم الكتاب » قال : ذاك أخي علي بن أبي طالب صاحب المناقب .

ابي سعيد خدري گوید از رسول خدا را جع به آيه « **من عنده علم من الكتاب** » سؤال کردم ، فرمود : او وصي برادرم سليمان بن داود بود ه است : گفتم : يا رسول الله در گفتار ديگر خدای عز و جل « بگو بس است بخدا گواه میان من و شما و کسی که نزد او است علم کتاب » فرمود مقصود از آن برادرم علي بن ابي طالب است .

و نیز در رويتي که از طريق متعدد آمده نقل مي کند به این که .

روي عن محمد بن مسلم وأبي حمزة الثمالي وجابر بن يزيد عن الباقر عليه السلام . وروي علي بن فضال والفضيل عن الرضا عليه السلام ، وقد روي عن موسي بن جعفر ، وعن زيد بن علي عليه السلام ، وعن محمد بن الحنفية ، وعن سلمان الفارسي ، وعن أبي سعيد الخدري وإسماعيل السدي أنهم قالوا في قوله تعالى : « قل كفي بالله شهيدا بيني وبينكم ومن عنده علم الكتاب » هو علي بن أبي طالب عليه السلام .

در روايتي ديگري آمده است ، که آيه مز بور درباره امير المومنين عليه السلام نازل شده است .

ينابيع المودة ، القندوزي ، ج 1 ، ص 307 .

شواهد :

علاوه بر آنچه گذشت ، رواياتي ديگري نیز در باره جاينگاه علمي امام علي عليه السلام در منابع رواي اهل سنت و جود دارد و به عنوان **شواهد** و مويدات این مطلب که مصداق قطعي « **و من عنده علم الكتاب** » امير المومنين عليه السلام بوده مي باشد ، که به بر خي ازین روايات اشاره مي گردد :

الف : أنا مدينة العلم و علي بابها ...

حاکم نشابوري روايتي را از ابن عباس نقل مي کند که پیامبر صلي الله عليه وآله فرمودند : من شهر علم هستم و علي عليه السلام دروازه آن است و هرکسي بخواهد وارد این شهر گردد بايد از دروازه آن وارد گردد . حاکم تصريح به صحت این روايت نموده و در این باره مي نويسد :

حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب ثنا محمد بن عبد الرحيم الهروي بالرملة ثنا أبو الصلت عبد السلام بن صالح ثنا أبو معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن بن عباس رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلي الله عليه وآله : « أنا مدينة العلم و علي بابها فمن أراد المدينة فليأت الباب » . هذا حديث صحيح الإسناد و لم يخرجاه و أبو

از ابن عباس نقل مي کند که رسول خدا صلي الله عليه و آله فرمودند : من شهر علم و دانش هستم و در وازه آن و کسي بخواهد وارد شهر گردد پس بايد از دروازه آن وارد گردد . اين حديثي صحيح السند است اما بخاري و مسلم آن را در کتب رواي نياورده اند در صورتي که ابا صلت هروي ثقة و مأمون از کذب بوده است .

النيسابوري ، محمد بن عبدالله أبو عبدالله الحاكم الوفاة : 405 هـ ، المستدرک علي الصحيحين ، دار النشر : دار الکتب العلمية ، بيروت - 1411 هـ - 1990 م ، ج 3 ص 126 ، الطبعة : الأولى ، تحقيق : مصطفى عبد القادر عطا .

عبد البر مي نويسد : عمر بن خطاب گفته است که علي عليه السلام از همه صحابه در مقام داوري و بيان مقررات الهي آگاه و دانا تر است .

قال عمر بن الخطاب: علي أقضانا ...

يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر الوفاة : 463 ، الاستيعاب في معرفة الأصحاب ، ج 3 ، ص 1102 ، دار النشر : دار الجيل ، بيروت ، 1412 ، الطبعة : الأولى ، تحقيق : علي محمد الجاوي .

جويني روايتي را از پیامبر صلي الله عليه وآله نقل مي کند که حضرت در جمع صحابه فرمودندک : .

قال صلي الله عليه و سلم في أصحابه : أقضاهم علي بن أبي طالب عليه السلام أنا مدينة العلم و علي عليه السلام بابها ...

علي عليه السلام از همه اي شما آگاه تر به داوري و قضاوت است . و من شهر علم هستم و علي عليه السلام در وازه آن .

أبو المعالي عبد الملك بن عبد الله بن يوسف الجويني الوفاة : 478 هـ ، كتاب التلخيص في أصول الفقه ج 3 ، ص 12 ، دار النشر دار البشائر الإسلامية بيروت ، 1417 هـ ، 1996 م ، تحقيق : عبد الله جولم النبالي وبشير أحمد العمري .

ب : سلوني عن كتاب الله تعالى

بلا ذري روايتي را از علي عليه السلام نقل مي کند که حضرت فرمودند :

. سلوني عن كتاب الله تعالى فوالله ما من آية إلا وأنا أعلم أبليلاً نزلت أم بنهار أفي سهل أو في جبل .

از کتاب خدا از من سوال کنید . قسم به خدا که هيچ آيه اي وجود ندارد که من آگا هي به آن نداشته باشم چه در شب نازل شده باشد و چه در روز چه در کوه نازل شد ه باشد و چه در سطح .

ونيز از مسيب نقل مي کند :

و قال ابن المسيب ما كان أحد من الناس يقول سلوني غير علي رضي الله عنه و قيل لعطاء أكان أحد في

مسيب گفته است که تا کنون کسی مثل علی علیه السلام نبوده که بگوید : از من بپرسید . برای عطا گفته شد که آیا در بین اصحاب رسول خدا کسی از امیر المومنین علیه السلام اعلم و آگاه تر بوده است ؟ عطا گفت : نه قسم به خدا .

انساب الاشراف ، احمد بن یحیی بن جابر بلاذری ، متوفا 279 ، ج 1 ، ص 279 .

معاویه وقتی شهادت امیر المومنین علیه السلام را شنید در باره شخصیت حضرت گفت :

و قال معاوية رضي الله عنه حين بلغه قتل علي رضي الله عنه و الله لقد ذهب العلم و الفقه

به تحقیق که علم و فقه رفت .

ابن طفیل روایتی از امیر المومنین علیه السلام نقل می کند که حضرت فرمودند :

ابن یونس أخبرنا أبو بكر بن عياش عن نصير عن سليمان الأحمسي عن أبيه قال قال علي عليه السلام : و الله ما نزلت آية إلا و قد علمت فيما نزلت و أين نزلت و علي من نزلت إن ربي و هب لي قلبا عقولا و لسانا طلقا .

هیچ آیه ای نازل نشده مگر این که به درستی می دانم که چه زمانی نازل شده و در مورد چه کسی نازل گردیده و بدرستی پروردگارم قلب فهیم و زبان گویا برایم بخشیده است.

در روایتی که ابی طفیل از علی علیه السلام نقل می کند امیرالمومنین علیه السلام فرموده است:

أخبرنا عبد الله بن جعفر الرقي أخبرنا عبيد الله بن عمرو عن معمر عن و هب بن أبي دبي عن أبي الطفيل قال قال علي عليه السلام : سلوني عن كتاب الله فإنه ليس من آية إلا و قد عرفت بليل نزلت أم بنهار في سهل أم في جبل .

از من در باره کتاب خدا سوال کنید بدرستی که آیه ای نیست که من از آن آگاهی نداشته باشم چه در شب نازل شده یا در روز و کوه و یادر همواره .

الطبقات الكبرى ، محمد بن سعد بن منيع أبو عبدالله البصري الزهري الوفاة : 230 ، ج 2 ، ص 338 . دار النشر : دار صادر بيروت .

یحیی بن معین می نویسد :

حدثنا يحيي قال حدثنا سفیان بن عيينة عن يحيي بن سعيد عن سعيد بن المسيب قال ما كان في أصحاب النبي صلي الله عليه و سلم أحد يقول سلوني غير علي بن أبي طالب .

ابن معین روایتی که از بن سعید نقل می کند به این که هیچ کسی از اصحاب پیامبر صلی الله علیه آله نبوده که است که بگوید : از من بی پرسید به جز علی علیه السلام .

ابن حنبل نیز روایتی به این مضمون نقل می کند :

حدثنا عبد الله نا عثمان بن أبي شيبة نا سفيان عن يحيى بن سعيد قال أراه عن سعيد قال لم يكن أحد من أصحاب النبي صلى الله عليه و سلم يقول سلوني الا علي بن أبي طالب .

أحمد بن حنبل أبو عبد الله الشيباني الوفاة : 241 ، فضائل الصحابة ، ج 2 ، ص 646 ، دار النشر ، مؤسسة الرسالة ، بيروت ، 140 - 1983 ، الطبعة : الأولى ، تحقيق : وصي الله محمد عباس .

ابن جوزي در تفسیر و مصداق « **من عنده علم الكتاب** » چند نظریه را مطرح می کند که در یک نظریه امیرالمومنین علیه السلام مصداق این آیه قرار داده شده و گفته است :

أنه علي بن أبي طالب ، قاله ابن الحنفية .

مراد از آیه امیرالمومنین علیه السلام می باشد .

کسانی که عبدالله ابن سلام را مصداق آیه قرار داد ه اند می نویسند :

هو عبد الله بن سلام ؟ قال : و كيف ، و هذه السورة مكية ؟ و أخرج ابن المنذر عن الشعبي قال : ما نزل في عبد الله بن سلام رضي الله عنه شيء من القرآن .

این سوره مکی است مربوط به عبدالله بن سلام نمی گردد . شعبی نقل می کند که در باره عبدالله چیزی از قرآن نازل نشده است .

ابن الجوزي ، أبو الفرج ، 508 هـ . 1201 - 6 ، 597 زاد المسير ج 4 ص 16 . و نیز : السیوطي ، جلال الدين 911 - 849 ، هـ ، 1445 - ، 1505 الدر المنثور ، ج 6 ، ص 30 .

نتیجه گری و جمع بندی نهایی :

با توجه به رویکرد مفسرین اهل سنت در تفسیری آیه ای سوره رعد و روایاتی را که در ذیل این آیه به آن استدلال و استناد نموده اند به این نتیجه و جمع بندی نهایی می رسیم که : آیه مزبور در باره امیر المؤمنین علیه السلام نازل شده و به خوبی مرجعیت و جایگاه علمی ، معنوی و سیاسی علی علیه السلام را در بین مسلمانان بعد از رسول صلی الله علیه وآله روشن می کند ، و افزون بر آن شواهدی هم از روایات براین مطلب وجود دارد که رسول خدا صلی الله علیه وآله در مواردی تصریح به جایگاه علمی علی علیه السلام نموده است .

